

ŚREDNIOWIECZE

- Ramy czasowe (daty umowne)

początek - 476 - upadek Cesarstwa Rzymskiego

koniec - 1453 - upadek Konstantynopola

lub 1492 - odkrycie Ameryki

lub 1450 - wynalezienie druku

Średniowiecze trwa 10 wieków (ponieważ Polska wkroczyła na widownię dziejów w końcu X wieku - polskie średniowiecze jest o połowę krótsze).

- Nazwa

Określenie „wieki średnie” wprowadzili ludzie renesansu, traktując minioną epokę z lekceważeniem i uznając ją za dobę przejściowego obniżenia poziomu kultury między antykiem a odrodzeniem. W istocie średniowiecze jest epoką niezwykle ciekawą i ważną. Wtedy właśnie ukształtowała się - po okresie wędrówek ludów - mapa polityczna Europy. Wówczas zaczęły powstawać uniwersytety. Średniowiecze stworzyło także dwa znakomite style w sztuce: romański i gotycki. U schyłku epoki wynaleziono druk.

- Wybrane terminy opisujące epokę

uniwersalizm średniowieczny - Europa jako jednorodna, jednolita całość podporządkowana tej samej władzy - kościelnej (papież) i świeckiej (cesarz); używająca jako języka warstw wykształconych łaciny.

teocentryzm - uznanie Boga za najwyższą wartość i doskonałość, podporządkowanie mu wszystkich dziedzin życia i działalność człowieka zgodnie z zasadą: wszystko dla Boga i jego wiecznej chwały oraz dla szczęścia wiecznego poza grobem

augustynizm - system filozoficzny stworzony przez świętego Augustyna (354-430). Zakłada on, że najdoskonalszym bytem, źródłem wiedzy i wiary jest Bóg. Człowiek, posługując się tylko rozumem, nie może poznać prawdy o świecie. Poznanie dokonuje się za sprawą Boga - jest oświeceniem, iluminacją. Człowiek jest Bogu całkowicie podporządkowany. Dramat istoty ludzkiej polega na tym, że żyje w rozdarciu między pokusami ciała i pragnieniem zbliżenia się do Boga. Wobec wyższości duszy nad ciałem (ciało niszczyalne, dusza nieśmiertelna) - należy dbać o duszę, a ciałem gardzić.

tomizm - system filozoficzny stworzony przez świętego Tomasza z Akwinu (1227-1274). Podkreśla rolę rozumu w poznaniu, choć stwierdza, że istnieją prawdy dla rozumu niedostępne (np. trójca święta) - te są objawione przez Boga. Niektóre prawdy przekraczają rozum, ale żadna mu się nie sprzeciwia.

Świat to twór harmonijny, a każde istnienie ma w nim swe miejsce wyznaczone przez Boga. Zarówno ciało, jak i dusza należą do istoty człowieka - pełnią więc istotną rolę, stanowią ważne elementy dzieła boskiego.

franciszkanizm - system filozoficzny stworzony przez świętego Franciszka z Asyżu (1182-1226). Zakłada pogodną akceptację świata i wszystkich jego elementów (zło jest konieczne, by istniało dobro; istnienie smutku pozwala na odczuwanie radości). Szanuje i kocha wszystkie istoty żyjące. Sprzeciwia się ascezie jako „dręczeniu brata-ciała”, ale głosi idee ubóstwa i wolności człowieka ubogiego.

„Kwiatki świętego Franciszka z Asyżu” - 53 opowieści o czynach św. Franciszka i jego zakonu (adaptacja łacińskiego tekstu sporządzona w 2 poł. XIV w. przez anonimowego Włocha).

Drugie znaczenie pojęcia: tendencje w literaturze nawiązujące do idei świętego Franciszka. Bohater literatury tego nurtu to człowiek cieszący się prostym życiem, miłujący przyrodę, religijny.

scholastyka - nauka, która zajmowała się wyjaśnianiem i uzasadnianiem prawd wiary za pomocą poszukiwań rozumowych. Przystosowała do celów teologii Logikę Arystotelesa.

danse macabre - taniec śmierci. Jeden z głównych motywów sztuki średniowiecznej.

styl romański - styl w sztuce średniowiecznej. Funkcja architektury romańskiej była podwójna - przede wszystkim religijna, ale także obronna. Kościół romański stanowi kompozycję zwartą, zamkniętą, zbudowaną z najprostszycy brył geometrycznych: prostopadłościanów, walców, ostrosłupów. Bryła kościoła jest prosta, surowa, ciężka, a jedynym materiałem budulcowym - kamień. Surowość architektoniczną równoważono bogatym zdobnictwem kolumn oraz wejść.

styl gotycki - styl w sztuce średniowiecznej. Dążenie do bezpośredniego, mistycznego kontaktu z Bogiem znalazło wyraz w budowaniu „sięgających nieba” katedr. Cechuje je ogrom, strzelistość, rytmika pionów, ostrość łuków, silne rozczłonkowanie bryły.

- Hasła epoki
 - z prochu powstałeś i w proch się obrócisz
 - memento mori
- Główne idee
 - teocentryzm
 - przekonanie, że pełne cierpienie i wyrzeczeń życie na ziemi jest drogą do nieba
- Geneza
 - wszechobecność śmierci (niska przeciętna długość życia, choroby (zarazy), wojny, pożary, publiczne egzekucje i tortury
 - Kościół ośrodkiem życia nie tylko religijnego, lecz i politycznego
- Wzorce osobowe

A. RYCERZ

- typ kultury rycerskiej wykształcił się na dworach, a także w czasie trwania licznych wojen
- w **eposach rycerskich** propagowano ideał rycerski

epos angielski - Historia o rycerzach Okrągłego Stołu

epos niemiecki - Pieśń o Nibelungach

epos ruski - Słowo o wyprawie Igora

epos francuski - Pieśń o Rolandzie, Dzieje Tristana i Izoldy

- wzór dobrego władcy stanowi odmianę ideału rycerskiego (kroniki)

Pieśń o Rolandzie

– pochodzi z końca XI wieku

– przebieg akcji

1. przygotowanie zasadzki przez zdrajcę Ganelona
2. bohaterska walka i śmierć Rolanda i jego towarzyszy
3. zemsta Karola Wielkiego

– opisany fragment wojny Karola Wielkiego z Saracenami. Prawda historyczna została tu zmieniona (naprawdę Roland zginął wracając z wyprawy przeciw Saracenom, a nie w jej trakcie - został napadnięty przez rozbójników)

– główni bohaterowie

Roland - dumny, odważny, nie chce wezwać pomocy bojąc się, że zostanie to poczytane za tchórzostwo

Oliwier - mądry, roztropny, wspaniałego serca

wzniosłość tematu - walka w obronie chrześcijaństwa, służba ideom ogólnym a nie jednostkowym

Chretien de Troyes:(Percewal na zamku Graala)

- francuski poeta tworzył opowieści osnute wokół dziejów króla Artura i rycerzy Okrągłego Stołu
- występuje w tych historiach topos błędnego rycerza
- Parcewal to poszukiwacz świętego Graala (cudownego naczynia, do którego miała być zebrana krew Chrystusa), któremu grzechy nie pozwalają wypełnić misji, nie umie właściwie zinterpretować symbolicznych zdarzeń, jednocześnie powstrzymuje się od zadawania pytań, gdyż nie chce okazać się człowiekiem nietaktownym i źle wychowanym
- alegorie: czerwień szaty pana zamku- władza, męczeństwo; włócznia- ofiara Chrystusa; złoto- doskonałość istoty boskiej; heban- trwałość, niewzruszoność; biel- niewinność

Dzieje Tristana i Izoldy

- miłość jako temat. Cierpienia miłości
- tragizm postaci. Konflikt między honorem a miłością
- elementy baśniowe

Ojciec Tristana- król Lonii zginął, a matka zmarła przy porodzie. Chłopcem opiekował się Rohalt, który strzegł go przed nowym władcą i zataił jego pochodzenie, a także uczył rycerskiego rzemiosła. Po licznych przygodach (porwanie) Tristan trafił do Kornwalii na dwór króla Marka. Stał się jego przyjacielem, pokonał olbrzyma Morhołta, a później zabijając smoka zdobył dla niego piękną Izoldę, królową Irlandii. Przez pomyłkę Tristan i Izolda wypili magiczny napój, który sprawił, że zapalali do siebie gorącą miłością. Odbył się jednak ślub Izoldy z królem Markiem. Od tej chwili Tristan toczył walkę między miłością a poczuciem lojalności i honorem rycerskim. Kochanków połączyła dopiero śmierć (motyw krzaka głogu, który zespala ich groby).

B. ASCETA

hagiografia - żywotopisarstwo. Utwory opisujące żywoty świętych.

Legenda o świętym Aleksym

- pochodzi z 2 poł. XV w., zabytek języka polskiego, przeróbka z łaciny
- bohater: książę, który ucieka z domu, aby całkowicie oddać się Bogu. Rozdaje złoto, a sam zebrze pod kościołem. Zdarza się cud: Matka Boska schodzi z obrazu i prosi, by go wpuszczono do kościoła. Umartwia się przez 16 lat. Jego śmierci towarzyszą cuda.
- opowieść budująca, dydaktyczna. Wyrzeczenie okazuje się zyskiem
- schemat życia świętego w literaturze hagiograficznej

życie w dostatku → rezygnacja z dóbr doczesnych, → śmierć, której towarzyszą cuda
umartwianie się, pokora, życie
w anonimowości i zapomnieniu

François Villon: Wielki testament

- francuski poeta z XV wieku
- prowadził awanturniczy, niebogobojny żywot
- „Wielki testament” i zawarte w nim ballady
 - „Ballada o paniach minionego czasu” - problem przemijania, świadomość kruchości ludzkiego życia
 - „Ballada dla swej miłej” - bardzo liryczny fragment o udrękach miłości

NAJSTARSZE ZABYTKI JĘZYKA POLSKIEGO

- 1) Polskie nazwy wplatanie w teksty łacińskie
 - a) Geograf bawarski - pochodzący z IX wieku, geograficzno-historyczny opis w języku łacińskim zawierający nazwy plemion np. Wiślanie i Goplanie
 - b) Dagome iudex - ok. 990 r. - dokument, w którym Mieszko oddawał się pod opiekę papieża - polskie nazwy własne
 - c) kronika biskupa Thietmara (opis walk Polaków z Niemcami) - XI wiek - nazwy polskich grodów, rzek
 - d) Bulla gnieźnieńska (rejestr dóbr arcybiskupa gnieźnieńskiego) - 1136 rok - 410 wyrazów polskich - nazw miejsc i osób
 - e) księga henrykowska (dzieje zakonu cystersów w Henrykowie) - wśród zapisów z 1270 roku - pierwsze zdanie po polsku: „*daj, ac ja pobruszę, a ty pocztywaj*”
- 2) Pierwsze teksty spisane po polsku
 - a) Bogurodzica
 - b) Kazania świętokrzyskie - XIV wiek - pisane językiem oficjalnym, skierowane do świątłego audytorium
 - c) Kazania gnieźnieńskie - XV wiek - pisane językiem potocznym, skierowane do pospólstwa
 - d) Psalterz floriański - XIV wiek - miał być ofiarowany królowej Jadwidze przez zakonników śląskich
 - e) Psalterz puławski - XV wiek
 - f) Biblia królowej Zofii - XV wiek - przekład Biblii z czeskiego
- 3) Piśmiennictwo późniejsze
 - Słota: O zachowaniu się przy stole
 - Satyra na leniwych chłopów
 - Rozmowa mistrza Polikarpa za śmiercią
 - Skarga umierającego
 - Dusza z ciała wyleciała
 - Legenda o świętym Aleksym
 - modlitwy

BOGURODZICA

- anonimowa pieśń religijna
- czas powstania - sporny (2 najstarsze zwrotki - ok. XIII wieku)
- temat: prośba do Chrystusa za pośrednictwem Matki Boskiej o dostatnie życie na ziemi i wieczne szczęście po śmierci
- typ wiersza: zdaniowo-rymowy
- słownictwo
 1. Wyrazy, które przetrwały do dziś w tej samej formie, np. twego, syna, matko, nam
 2. Wyrazy dziś nie używane = wyrazy martwe = archaizmy leksykalne (słownikowe), np. Bogurodzica, dzieła (dła), bożyc (syn Boga), gospodzin (pan), zwolena (wybrana), jaż (którą), zbożny (dostatni, szczęśliwy)
 3. Wyrazy, które przetrwały do dziś w zmienionej formie
 - a) zmiany fonetyczne - krzciciela (chrzciciela), sławiena (forma bez przegłosu - dziś sławiona)
 - b) zmiany składniowe - Bogiem sławiena - narzędnik sprawcy (przez Boga sławiona), twego dzieła - inny szyk: przyimek na drugim miejscu (dła twego)
 - c) zmiany fleksyjne (dotyczące odmiany) Bogurodzica dziewica - wołącz (Bogurodzico dziewico), raczy (racz)
 - d) zmiany znaczeniowe - nosić modlitwę (dziś słowo *nosić* łączymy z konkretnymi przedmiotami, osobami)

Żale Matki Boskiej pod krzyżem (Lament świętokrzyski, Posłuchajcie, bracia miła)

- XV w.
- plankt- gatunek poezji średniowiecznej wyrażający żal po zmarłym, wzywający do wspólnoty w cierpieniu. Obecne są w nim wezwania do Boga, aniołów, ludzi, natury z prośbą o pomoc
- liryczny monolog Maryi
- ukazane cierpienie matki, która jest bezradna i nieszczęśliwa. Mówi o tym, że utraciła jedyne dziecko. Chce dzielić z synem jego cierpienie, wziąć je na siebie. Wyraża żal, że została oszukana, gdyż anioł przy zwiastowaniu obiecał jej szczęście, a ona doświadcza wielkiego cierpienia.

O zachowaniu się przy stole

- znana jest nam kopia rękopisu z XV wieku
- autor był szlachcicem, miał na imię Przeclaw, na nazwisko Słota (Złota) i żył na przełomie XIV i XV wieku
- wiersz obyczajowo-dydaktyczny uczący savoir-vivre'u. Dostrzec można również rycerski kult kobiet

Satyra na leniwych chłopów

- XV wiek
- utwór anonimowy
- autor to prawdopodobnie bogaty pan, który ostrzega innych feudałów przed lenistwem i nieuczciwością kmieciów
- satyra obrazuje konflikt, jaki zaczyna narastać między panami i chłopami

Rozmowa mistrza Polikarpa ze śmiercią

- XV wiek
- utwór anonimowy
- wiersz dydaktyczny, który miał zachęcić do pobożności i zożydzić grzech
- alegoria śmierci (śmierć przedstawiana jako osoba, rozkładający się trup). Śmierć przedstawiona w tym utworze nie jest surowa i majestatyczna, lecz pełna energii i temperamentu. Chępi się swoją potęgą, wpada w gniew.
- myśl przewodnia utworu: śmierć podważa cały świat hierarchii ziemskiej, wszyscy są wobec niej równi
- bogaty materiał obyczajowy (oszustwa karczmarzy, pijaństwo duchowieństwa, rozpusta kobiet, niesprawiedliwość sędziów)
- forma dialogu

CECHY KRONIK ŚREDNIOWIECZNYCH

historiografia = dziejopisarstwo

- dydaktyzm
- brak krytycyzmu przy wykorzystywaniu informacji z różnych źródeł
- elementy fikcyjne - legendarne, baśniowe
- panegiryzm - przesadne wychwalanie
- pisane po łacinie
- środki artystyczne: apostrofy, pytania retoryczne, wykrzykniki

● Kronika Galla Anonima

- obejmuje okres od Popieła do 1113 roku
- autor to zakonnik, którego nazwano Gallusem (myślano, że to Francuz, informacja ta nie jest jednak pewna). Osiedlił się w Polsce w XI lub XII wieku. Jego kronika powstała na dworze Krzywoustego w latach 1112-1116
- zawiera ideał dobrego władcy (Chrobry i Krzywousty → „Bolesław, który nie śpi”) - mężny, pobożny, mądry, srogi lecz sprawiedliwy (szczególna uwaga skupiona na Krzywoustym)
- wstawki wierszowane

● **Kronika Wincentego Kadłubka**

- pochodzi z XIII wieku
- autor jest Polakiem, biskupem związanym z dworem Kazimierza Sprawiedliwego
- kronika obejmuje dzieje Polski od najdawniejszych czasów po XIII wiek. Składa się z czterech ksiąg (trzy napisane w formie dialogu, czwarta stanowi opowiadanie ciągłe)
- panegiryzm - wywyższenie Kazimierza Sprawiedliwego oraz całej przeszłości narodu
- Kadłubek wprowadza historie przezeń zmyślane (np. wojny władców polskich z Cezarem), rejestruje też podania i legendy uznając je za prawdę dziejową
- układ kroniki, obecność sentencji moralnych oraz licznych środków artystycznych wskazują, że autorowi nie chodziło o przedstawienie historii, lecz umoralnienie społeczeństwa polskiego

● **Kronika Jana Długosza**

- pochodzi z XV wieku
- obejmuje okres od czasów najdawniejszych (legendy o początkach Polski potraktowane jako prawda historyczna)
- Długosz starał się krytycznie ocenić dzieje polskiego średniowiecza, był bezkompromisowy w ocenie faktów (ujawnił skandale dotyczące duchownych), sięgał po wszelkie dostępne teksty źródłowe

GATUNKI UPRAWIANE W ŚREDNIOWIECZU

1. Przejęte ze starożytności - pieśń, satyra, tragedia
2. Gatunki nowe - żywoty świętych, dramaty religijne (misteria i moralitety)
 - misterium - widowisko, którego treść dotyczyła motywów związanych z Biblią
 - moralitet - widowisko o charakterze dydaktycznym, pokazujące cnoty i przywary ludzkie

Ważne terminy:

literatura parenetyczna (pareneza - pouczenie) - dydaktyczna, propagująca wzorce osobowe
chansons de geste (czyt.: szansa de žest) - dosł.: pieśń o czynach - francuskie poematy epickie (eposy rycerskie) z XI-XIII wieku. Przykład: Pieśń o Rolandzie
hagiografia - żywoty świętych

Literackie fascynacje średniowieczem

Różewicz: Drewno
Grochowiak: Święty Szymon Słupnik
Szymborska: Miniatura średniowieczna
Przyboś: Widzenie katedry w Chartres
Iłakowiczówna: Opowieść małżonki świętego Aleksego

DANTE ALIGHIERI (1265-1321)

- poeta włoski
- „Boska komedia” - dzieło, które zrodziło się z zadumy nad upadkiem moralnym i anarchią współczesnego autorowi świata
 - ♦ trzy części: Piekło, Czyściec, Raj
 - ♦ synteza kultury średniowiecznej (np. typowe dla epoki przedstawienie mąk w piekle) i krok ku nowej epoce (pisana w języku narodowym, nawiązuje do antyku)
 - geneza - śmierć ukochanej Beatrycze i pragnienie złożenia jej hołdu, rozmyślania o upadku moralnym świata, fascynacja twórczością Wergiliusza